

Виклики та потенціал інноваційного розвитку в Україні

Гудрун Румпф

PhD, провідний експерт ЄС
з інноваційної політики, Люксембург

Анотація

Метою статті є спроба виявити основні труднощі, які постають перед Україною в процесі її інтеграції у глобальну ринкову економіку. Зокрема, пропонується до огляду система заходів, за допомогою яких українські університети можуть сприяти підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, розвитку підприємництва, ефективній реалізації науково-технічного потенціалу України. Матеріал підготовлено задля ініціювання інтерактивної дискусії як щодо різних сценаріїв дій, інноваційної стратегії, так і законодавчого оформлення необхідних реформ на шляху становлення в Україні конкурентоспроможної економіки знань. Стаття узагальнює результати досліджень автора під час роботи над проектом ЄС «Стимулювання інноваційних стратегій, політик та регулювання в Україні»¹, в рамках якого також розроблялись варіанти стратегій реформування вітчизняної системи університетського управління.

Ключові слова: інноваційний розвиток, науково-технічний потенціал, дослідницький університет, фінансова автономія університетів, брокерські функції університету.

¹ Румпф Г., Спроджілопулос Г. Інноваційна політика: Європейські орієнтири для України. — Т. 3: Інновації в Україні — Варіанти стратегій дій. — К., 2011. — Режим доступу: http://innopolis.com.ua/wp-content/uploads/GR_Monograph_volume_3_EN.pdf.

Передусім ще раз хочу привітати Україну з 20-річчям її незалежності. Країна пройшла довгий шлях складного перехідного процесу (який триває й донині), від державної до ринкової економіки. Проте все ще здається, що українці не покладаються на те, що держава сприяє ефективному використанню національних талантів. Коли помер співзасновник «Apple» Стив Джобс, у світі не стало одного із найвизначніших інноваторів. З цього приводу українці майже одноголосно заявили, що якби він народився в Україні, то найімовірніше залишив би країну, емігрувавши за кордон. Настільки несприятливими в українській державі є умови для ведення підприємницької/інноваційної діяльності.

Я мала честь працювати з викладачами Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана у різних ситуаціях. В університеті багато розумних та відданих своїй професії людей. Однак дуже мало тих, хто започатковує новий бізнес в Україні. Це також властиво іншим провідним університетам України.

Після раптового та несподіваного здобуття незалежності у 1991 р. технологічні, наукові та освітні інституції України опинилися у непростому становищі.

Маючи нагромаджений за радянських часів значний ресурс, можна було очікувати, що після певного періоду адаптації Україна буде готовою просуватися вперед та виявиться здатною ефективно конкурувати на глобальному ринку ідей і технологій, а також у сферах досліджень та інновацій. Однак цього не сталося. Хоча у своєму дослідженні глобальної стабільності «Геоінформатика та сталий розвиток»² Світовий центр даних оцінював Україну наприкінці 1980-х рр. як державу, що має одні з найкращих умов серед країн колишнього Радянського Союзу та його сфер впливу, які, однак, Україна не спромоглася використати на свою користь. За останні чотири роки у рейтингах глобальної конкурентоспроможності спостерігається зниження позицій держави. Дотепер, після 20 років незалежності, Україна все ще не здатна цілком використати свій значний освітній, науковий та промисловий потенціал. Зважаючи на

² <http://www.wdc.org.ua>

різноманітні тенденції на шляху трансформації національної економіки, актуальним й наразі залишається ключове питання: «Чи можна зупинити і повернути в протилежний бік економічний занепад в Україні, і якщо так, то яким чином?» Розуміння того, чому така технологічно розвинена країна не процвітає, здатне пролити світло на те, чого для цього не вистачало раніше і що необхідно для цього тепер.

Існували різноманітні перешкоди на шляху до позитивних соціально-економічних змін в Україні, починаючи з шоку після розпаду Радянського Союзу до усвідомлення того, що Україна не була повністю підготовлена до незалежності та не була готова відповідати вимогам ринкової економіки, орієнтованої на споживача, аби самостійно отримати від цього переваги. Ринкова економіка вимагає багато ініціатив та капіталу. Ініціативи, які часто з'являлися, далі не розвивалися. Не було прецедентів розвитку бізнесу до великих масштабів. Не було готових методів визначення того, хто чим володіє, особливо коли справа дійшла до інтелектуальної власності. Не було законів, які б захищали винахідників, інвесторів, бізнесменів та їхні справи. Як серед потенційних інноваторів, так і серед законодавців бракувало знань та досвіду в тому, яким чином працюють ринкові економіки західного типу. Щодо капіталу, то Україна була у скрутному становищі, аби утримувати себе, і в неї не вистачало капіталу для інновацій та комерційних інвестицій. Іноземний капітал, з огляду на законодавчу невизначеність та ризики, й дотепер з обережністю ставиться до ідей інвестування в українську економіку.

Як виявляється, Україні, як і іншим країнам колишнього Радянського Союзу, важко змінюватися. Світ стає очевидцем боротьби, яка виникає, коли країна та її громадяни повинні свідомо обрати інший спосіб життя та ведення справ. За колишньої радянської системи наукові дослідження та інновації перебували, в основному, в державній власності, а отже, повинні були суворо контролюватися. З часу отримання незалежності Україна та інші країни СНД намагалися розробити законодавчі системи, які б допомогли управляти їх науковою діяльністю. Дехто все ще з підозрою ставляться до західних моделей створення та ведення бізнесу. Зміна старих звичок та переконань у країні потребує освіти, перекваліфікації, переосмислення та часу.

Стара планова економіка занепадала. Колишня система визначала цінність та вартість різноманітних наукових і технологічних напрямів діяльності, відповідно до чого визначалися подальші пріоритети держави. Найважливішим серед цих пріоритетів був воєнно-промисловий комплекс. Загалом вигоди не були прив'язані до економі-

ки чи споживача; інновації для споживачів та їх комерціалізація не могли стати ключовим пріоритетом державної економіки.

Перехід до ринкової системи, орієнтованої на споживача, визначив необхідність змін пріоритетів держави. Їхня зміна означала б також зміну встановлених систем винагород, почестей та привілеїв, які активно культивувалися в радянську епоху. Деякі сегменти суспільства бажали відкинути чимало таких колишніх цінностей; інші цього не прагнули. І до цих пір відбувається формування життєздатної, об'єднавчої та динамічної української ідентичності, а також триває боротьба за втілення корисних та ефективних змін. За таких умов економічна допомога Україні є вкрай необхідною у сферах науки, інновацій, технологій, комерціалізації, у тому числі через механізми міжнародної співпраці та обміну знаннями.

Загальновідомо, що економіки Заходу базуються на знаннях. Технології є провідним фактором виробництва, а через патентування й ліцензування та утворення нових компаній створюються високотехнологічні робочі місця. Успіх веде до прибутків та більшої кількості робочих місць, які згодом стимулюють національний добробут, національну стабільність і подальші інвестиції. Усього цього вкрай не вистачає Україні сьогодні. Кожного року близько 100 тис. студентів стають випускниками українських університетів лише для того, щоб з'ясувати, що економіці України все ще потрібно створити достатню кількість відповідних робочих місць задля влаштування цих щорічних потоків освічених професіоналів. Існує нагальна потреба розвитку високотехнологічних ідей та продуктів, які зможуть конкурувати на міжнародних ринках.

Для комерційного використання наукових досліджень в Україні існує багато перешкод: науковцям бракує відповідних знань, досвіду та готовності до комерціалізації; керівництву не вистачає ефективних управлінських навичок у сфері дослідницької діяльності; фінансування інновацій є недостатнім; комерційному використанню дослідницької діяльності перешкоджають недоліки законодавчої системи; загалом відсутня ефективна інфраструктура для інновацій. На противагу цьому, ринкові економіки стимулюються завдяки діяльності експертів з бізнесу та комерції, від магістрів бізнес-адміністрування (МБА) до юристів з питань патентування та корпоративних прав, від інноваційних менеджерів та менеджерів з управління знаннями до експертів з розвитку бізнесу. Таких експертів недостатньо в Україні, адже в минулому не було відчутної потреби у них чи в їхніх послугах, на відміну від умов сьогодення.

За даними національної статистики, лише 14,2 % вітчизняних підприємств залучено до інноваційної діяльності та лише 6,7 % товарообігу реалізується через інноваційне виробництво. Усі ці чинники підкреслюють необхідність навчання кадрів, набуття досвіду та залучення ефективних практик. Для отримання можливості конкурувати на глобальному рівні, різні українські професійні та соціальні інститути повинні розуміти, яким чином технології сприяють отриманню грошей та як вони впливають на економіку, а потім координувати власні зусилля на шляху до корисних цілей.

Звичайно, існують перешкоди, які державі необхідно подолати; проте фундамент та потенціал для інновацій існує. В Україні сьогодні налічується 100 тис. промислових підприємств, близько 200 наукових інститутів та університетів, діє активна наукова спільнота з близько 100 тис. науковців. Щодо загальних обсягів природних ресурсів, Україна посідає провідні місця у світі по вугіллю, металах, уранових рудах та мінералах. Хоча в експорті країни переважають товари металургії (до 35 %), щороку частка машинобудування, виробництва високоточного обладнання та інформаційних технологій зростає. Більш яскравим доказом високого технологічного потенціалу України є той факт, що сучасних випускників українських університетів та науковців приймають на роботу в усіх частинах світу, і дотепер Україна залишається одним зі світових лідерів у космічних та авіаційних технологіях, серцево-судинній хірургії, високотехнологічному зварюванні металів та у підготовці сертифікованих комп'ютерних програмістів.

На політичному рівні в 2007 р. Парламент України ухвалив закон, що дозволяв створити перший у країні науковий парк у Київському політехнічному інституті (КПІ), найбільшому університеті країни, таким чином створюючи умови для процвітання інноваційної діяльності. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів № 163 від 17 лютого 2010 р. «Постанова щодо дослідницьких університетів» було окреслено 31 критерій «дослідницького університету». Ці критерії підтверджують дослідницький статус університету, що передбачає з-поміж іншого як обов'язок, так і право, мати науковий парк. Здається, докладені зусилля привели до певних успіхів: у 2011 р. уперше два українських університети потрапили до престижних міжнародних рейтингів (QS Світовий рейтинг університетів, ТОП-700).

Крім того, важливо зазначити, що навіть у нинішній час економічних труднощів співпраця між інвесторами та науковцями-інноваторами може бути взаємовигідною, і комерційний потенціал від наукових винаходів й технологічних

розробок може бути дуже значним, якщо знайти час на їхнє відкриття та опрацювання. Українські науковці прагнуть, аби їхні розробки й винаходи застосовувалися споживачами на глобальній арені, і вони шукають спільні можливості з інвесторами Заходу для реалізації своїх прагнень. Чим більше навчання, досвіду та практики з Заходу можна буде отримати, з чим більшою кількістю кваліфікованих бізнес-професіоналів та управлінців вони зможуть співпрацювати, тим швидше вони матимуть можливість стати учасниками глобальної ринкової економіки. Очевидно, що навчання бізнес-професіоналів/управлінців є одним із ключових чинників трансформації у цій сфері.

Рекомендації щодо стратегії

Наші зусилля було сконцентровано на визначенні деяких основних бар'єрів на шляху до інновацій з метою розроблення комплексу дій, які можуть бути корисними для відповідної стратегії. Для цього було проаналізовано методи управління університетами в ЄС та Україні, проведено порівняння з європейськими державами. Окреслено основні питання та проблеми у ході втілення стратегічної політики.

Українські університети є фундаментом національної системи інновацій. З огляду на це, важливо з'ясувати, як підвищення ролі українських університетів може сприяти наближенню України до конкурентоспроможної економіки, заснованої на знаннях. Деякі українські університети лідирують у технологіях та науці. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана є одним з таких. Він активно розвиває наукові й економічні зв'язки та партнерство з різними інституціями по всьому світу. Такі зв'язки можуть бути високоефективними у сфері управління знаннями та інноваціями. Вони спроможні виростити в Україні потужну кількість експертів, що зумовить відчутні зміни в соціально-економічній сфері країни загалом. Вони можуть стати інструментом розвитку інноваційного підприємницького клімату в українській промисловості та бізнесі, тим самим сприяючи переходу України на більш продуктивний шлях економічного поступу.

У підсумку можна дати чотири основні рекомендації для українського уряду:

1. *Надати українським університетам деяку фінансову автономність*, аби вони дістали змогу здійснювати певні фінансові операції без залучення тривалих і трудомістких процедур подання заяв до Казначейства України. Дозволити українським університетам використовувати кошти, надані у вигляді допомоги, грантів, дарів, спонсорства та інших внесків, без дотримання процедури державних закупівель, що перед-

бачено законодавством України. На початковому етапі такий порядок можна запровадити в університетах зі статусом «дослідницький». Дозволити університетам записувати дохід, що надходить від грантів, спонсорів, здійснення досліджень за контрактом або ІР ліцензування та комерційної діяльності по кредиту. Дозволити університетам самостійно управляти доходом від зазначеного фінансування з метою заснування університетських закладів з обміну технологіями, стимулювання професорів та винахідників, реалізації міжнародних проектів, підтримки сфери досліджень й розробок, організації міжнародних конференцій, оновлення університетського обладнання та лабораторій, публікації статей та журналів, просування університету та його програм досліджень, відряджень українських та іноземних професорів, надання високих іменних стипендій обраним студентам та подібної діяльності.

2. *Стимулювати залучення дослідницьких інститутів та університетів до комерційної діяльності.* Розглянути можливість підвищення частки державного бюджету для стимулювання дослідницьких інститутів та університетів співпрацювати з промисловістю (дослідження за контрактом, бізнес-тренінги тощо). Спеціальні програми такої співпраці необхідно запроваджувати через певні агенції чи створення спеціальних фондів. З огляду на досвід ЄС, середній університет може збільшити свої витрати від 10 % до третини, на співпрацю з промисловістю. Якісний ефект пояснюється більш сфокованими дослідженнями з посиленням залученням університетського персоналу до промисловості.

3. *Спростити численні регламенти дослідницьких інститутів та університетів.* З цією метою необхідно чітко визначити і прописати джерела формування статутних фондів з боку інститутів та університетів, процедуру включення прав на інтелектуальну власність до статутних фондів. Стимулювати університети й дослідницькі інститути, не оподатковуючи їхні доходи від ліцензування та інших додаткових послуг, за-

лишаючи їх університетам для здійснення модернізації власних лабораторій та обладнання. Університети та інститути повинні розподіляти отримувані доходи між закладами обміну технологіями, кафедрами/відділами університету/інституту, в яких здійснюються дослідження, та дослідниками. Для виконання цієї функції необхідно призначити аудиторів у кожній установі. Університети та дослідницькі інститути повинні звітувати про доходи від ліцензування, про інвестиції від зовнішніх інвесторів у дослідження й розробки та додаткові послуги, про кількість створених робочих місць, розроблених медичних та соціальних продуктів тощо.

4. *Розширити ефективні брокерські функції* (тобто відділи взаємодії) в основних дослідницьких інститутах, базуючись на реальних ринкових моделях. Рекомендується, щоб управлінський та адміністративний персонал університету мав навички з таких предметів, як бухгалтерський облік, оцінювання технологій, ліцензування, маркетинг технологій та створення дочірніх компаній та ін. У цьому зв'язку варто було б перейняти корисний досвід Центру наук та технологій України (ЦНТУ) і нових закладів технологічної взаємодії (на базі Інституту фізики НАНУ, Інституту прикладних наук (Київ), Інституту радіофізики та електроніки НАНУ в Харкові, Інституту технічної механіки НАНУ в Дніпропетровську), а також надавати послуги для професійної демонстрації обраних технологій на міжнародних виставках та в режимі он-лайн.

Відносини між університетами та інститутами і цими закладами повинні регулюватися спеціальними законодавчими актами, які захищатимуть інвесторів та не дозволятимуть адміністрації університету та інституту отримувати односторонні переваги від результатів розробок і досліджень університетського та інститутського персоналу. Дані з основних університетів та відділів взаємодії в ЄС (наприклад, Агентство з використання патентів Саарленд) свідчать про потребу в персоналі у кількості близько п'яти зайнятих осіб на повний робочий день (досвідчених професіоналів).